

MENO SOCIOLOGIJA LITERATŪROS SOCIOLOGIJA KULTŪROS SOCIOLOGIJA

Algirdas Gaižutis

Meno sociologijos uždaviniai ir kryžkelės

Šiuo metu vis labiau domimasi meno sociologija. Ir, matyt, neatsitiktinai. Juk taip sparčiai kinta meno formos. Vienos nueina užmarštin, kitos – liaupsinamos kritikų ir meno gerbėjų, dar kitos tiesiog daro protų sąmyšį. Lakus F. Dostojevskio posakis: “Grožis išgelbės pasaulį” ne vienam atrodo tik viliojanti iliuzija. Kartais nejučiomis pagalvoji, ko gero, prasidėjo antrasis po F. Nietzsche’s (Nyčės) daugelio meno vertybių perkainavimas. Ir nežinia, kaip ilgai jis truks vadinamosios pomodernybės laikotarpiu.

Ne vieno meno filosofo samprotavimų apie meną Achilo kulnas – bandymas paaiškinti meno esmę imanentiškai. Tačiau meno sociologams magą suprasti meno pokyčius visuomenės gyvenime, suvokti meną kaip socialinį reiškinį. Ir patys filosofai tuo domėjosi dar žiloje senovėje. Pirmuoju meno sociologu tenka pripažinti Platoną. Veikale *Valstybė* jis skrupulingai aptarė valstybės ir menininko, menininko kūrybos laisvės ir jo atsakomybės klausimus. Jie labai svarbūs. “Juk vyksta kova dėl didžio dalyko, daug didesnio negu atrodo, – dėl to, ar žmogui būti geram, ar blogam. Todėl nei garbė, nei turtas, nei valdžia, nei poezija neverti to, kad dėl jų reikėtų nepaisyti teisingumo ir kitų dorybių”, – rašė Platonas¹. Ta kova nesibaigia ir šiandien.

Socialinė meno reikšmė visais laikais domino pačius menininkus ir meno istorikus, kritikus, teoretikus. Artėjant į mūsų laikus, XVIII a. didžioji intelektualė A.L.G. de Staël savo veikaluose *Apie aistrų įtaką žmonių ir tautų laimei* (1796) ir kt. nagrinėjo rasės ir aplinkos įtaką literatūros stiliams, moters ir religijos poveikį menui. Vėliau sociologai H. Taine’as, J.M. Guyau teigė (ir ne be pagrindo), kad menas – visuomenė – kultūra tarpusavy susipynę sudėtingu būdu. Tačiau tų ryšių prigimtis jiems atrodė sunkiai perprantama. Socialinė žmonių būtis, jų manymu, atsispindi meno veikaluose. Menas neišvengiamai būna socialus.

Meno sociologija ypač sutvirtėjo XX amžiuje. Atsirado įvairių jos teorijų, kurios neretai prieštarauja vienos kitoms. Meno sociologams iškyla keblių metodologinių klausimų: ar jų pateikta meno analizė pakankamai pagrįsta? Ne vienas sociologas pirmenybę teikia struktūrinei funkcinai ar sisteminai meno analizei. Mat jas įvaldžius, pavyksta nuodugniau suprasti meno pokyčius ir jo vaidmenį visuomenės gyvenime. Kartu sociologams atsiveria galimybė numatyti kai kurias meno tendencijas. Aišku, struktūrinė-funkcinė ar sisteminė analizė supaprastina meninio gyvenimo vyksmą. Ji padeda kurti jo idealius modelius. Tačiau tai anaipol netrukdo gilintis į sudėtingą abipusę visuomenės ir meno sąveiką.

Esminė tokios analizės sąlyga – nagrinėti meną kaip atitinkamos socialinės sistemos funkciją, nagrinėti meną sistemos “stabilumo”, “adaptacijos” ar “pusiausvyros” atžvilgiais. Šių laikų meno sociologai ne tik aprašo ir įvertina įvairius meno reiškinius, bet ir pastebi skaudžių kultūros nuopuolio simptomų. Jų veikalams anaipol nesvetimas kritiškas požiūris. Sociologai kritikuoja didėjančią žmonių sušvetimėjimą, jų siekių menkumą, meno subanalėjimą ir “masinės” kultūros antplūdį Europoje ir netgi Rytuose. Sociologams svarbu nesuabsoluitinti atskirų meninio gyvenimo reiškinų, neatmesti tų autorių ar tėkmių, kurios atrodo neįprastos, keistos, šokiruojančios.

Tenka pritarti S. Ossowskio minčiai, kad mūsų laikų grožio ir meno samprata vis dar yra perdėm emocinga, o viduramžiško sukirpimo spekuliacijos nesibaigia. “Aš nesiiimu čia kaltinti metafizikų dėl jų jausmo sausumo. Teigiu tik tai, kad žmonės, kurie rašo Grožį didžiaja raide, Meną taip pat didžiaja

raide ir kiekvieną dieną minta ne duona, o tik Idėjomis, neturėtų turėti nei meno teikiamo išgyvenimo, nei jo gilumos monopolio.²

Iš tikrųjų dabartinėje estetikoje, menotyroje ir meno kritikoje apstu tokių teiginių – meno vertė neva priklauso nuo kūriniuose išreikštų idėjų, tikrovės esmės atskleidimo, žmogaus laisvės skatinimo. Bet tuomet iškyla problemų, kaip visa tai pamatuoti?

Estetinių ir meninių vertybių nustatymas visuomenėje priklauso ne tik nuo pažinimo, bet ir veiklos. Vis dažniau suabejojama I. Kanto nesuinteresuoto grožio idėja.³ Istorikai, kritikai, teoretikai paprastai vadovaujasi daugiau ar mažiau apibrėžtomis vertybių sistemomis. Jie įvairiai samprotauja apie meną. Bet ar kiekvieno jų samprotavimai (vertinimai) būna kompetentingi? Konceptijos atžvilgiu galimi du požiūriai. Meno filosofai klausia: kas visuomenėje turėtų būti laikomi kompetentingais meno vertintojais? Tačiau sociologams knieti kita: kas visuomenėje, kultūrinėje aplinkoje sprendžia apie meną, kieno nuomonė laikoma svarbiausia?

XX amžiuje meno supratimas ir vertinimas pasidarė demokratiškesnis. Įvairių Azijos, Lotynų Amerikos, Afrikos kultūrų vertybes šių laikų europietis suvokia adekvačiau negu ankstesniais laikais. Jų vadinamieji egzotizmai atrodo ne tokie keisti. Pagyvėjo kultūrų mainai. Vienu kultūrų įvairūs elementai būna pasisavinami kitų kultūrų (skolinių, citatų, technikos bei technologijos priemonių ir kt. pavidalais). Neretai rytietiškieji ar afrikietiškieji elementai tarsi pereina europietiškosios kultūros, atskirų meno krypčių filtrą. Prisiminkime prancūzų ir japonų kultūrų sąlytį impresionizme, prancūzų ir afrikietiškosios skulptūros bevardžių kūrėjų – kubizme. Tokių pavyzdžių netenka rankioti. Jų apstu ir mūsų, lietuvių, kultūroje. Šio amžiaus pradžioje padidėjęs dėmesys Indijai Vydūno filosofijoje ir V. Krėvės kūryboje – anaipol ne atsitiktinis, ne vienadienis. Jis padeda mums geriau suprasti savo ištakas ir savimonės bruožus, gaivina žmonių bendrumo jausmą. Vėliau kitos kultūros atrodo ne tokios svetimos.

Čia, beje, prisidėjo ir kultūrologija, kultūros antropologija, – pastaroji meną traktuoja šiek tiek plačiau negu estetika ar meno sociologija. Kultūrologai neretai meną priskiria folkloro, tradicijų, mitų sričiai.

Meno filosofų, sociologų ir kultūrologų požiūriai į meną, vaizdžiai tarinant, susikerta ir vieni kitus papildo, pakoreguoja. Tiems, kurie save laiko šio laikais tokiais meno žinovais, visuomet iškyla vertybių problema. Meno sociologas, beje, kaip ir kultūrologas, labiau domina ne pačios vertybės, bet jų funkcionavimas visuomenės gyvenime ir jų reikšmė. Jie kelia klausimą: kas ir kaip būna vertinama vienoje ar kitoje kultūrinėje aplinkoje? O filosofai, estetikai renčia bendrąsias meno pažinimo ir vertinimo „sistemas“. Aišku, jos nebūna griežtos. Juk mūsų estetiniai vertinimai dažniausiai būna daugmaž atsitiktinai sąveikaujančių kriterijų padarinys. Jie galiausiai remiasi kažkieno autoritetu ar pavydėtina įžvalga.

Kai kurių sociologų veikaluose matyti tendencija sutapatinti meno sociologiją su kultūros sociologija. Tai būdinga sociologams amerikiečiams. Meną drauge su kai kuriais materialinės kultūros elementais, kalba, mitologija, mokslo žiniomis, religija jie priskiria bendrajai kultūros sričiai. Mokslininkai europiečiai laikosi panašios nuostatos, bet yra nemažai subtilių skirtumų. Jiems vis dar turi įtakos O. Spenglerio sugriežtintas kultūros ir civilizacijos supriešinimas. Jie žvelgia į meną kultūros visumos aspektu. To pradininkas buvo J. Burckhardtas. XIX a. antroje pusėje šis filosofas, kultūrologas ypač nuodugniai tyrinėjo meno ir visuomenės santykius. Jis laikėsi istoriškumo principų. Mūsų laikais panašiai elgėsi A. Weberis⁴ ir A. Hauseris. Jie norėjo suprasti nepakartojamų menininko siekimų (intencijų) socialinį vaidmenį. Sociologai paprastai nagrinėdavo dailę, kuri turi akivaizdų ženklinį pobūdį. Joje, pasak sociologo A. Silbermanno, galima tyrinėti pačią kultūros fizionomiją.

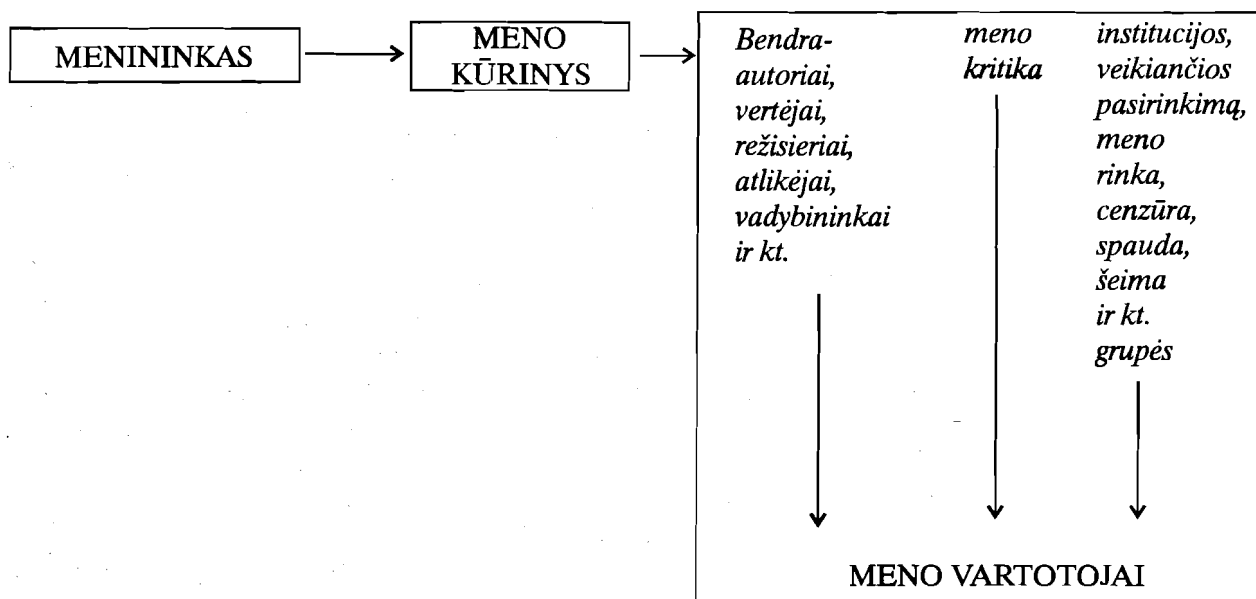
Meno sociologams rūpi meno poveikis įvairioms socialinėms grupėms, meno ryšiai su kitomis kultūros sritimis ir valstybinėmis bei visuomeninėmis institucijomis. Minėtų aspektų supratimas, nuodugnus ir pamatuotas, įmanomas tik deramai įvertinus meno savitumą, kuris iškyla iš giluminės žmogaus psichologijos, jo išgyvenimų ir sąveikos su kitais žmonėmis. Gal todėl meno sociologijai praverčia ir socialinės psichologijos žinovų paliudijimai. Šie paprastai rašo apie mitologinę „gentinę atmintį“ ir meną kaip savotišką tos atminties atmainą. Atmintis bręsta pamažu, ugdant žmogų ir jam pačiam kuriant save. Kolektyvinė žmonių atmintis ir menas turi daugybę saitų. Menas – tai kultūros atmintis. Menininkas budi prie jos aukuro. T. Hobbesas yra pasakęs, kad iš patirties kyla atmintis, o ši savo

Šiuo klausimu meno sociologai prieina prie panašių išvadų kaip filosofai. Ir dabarties, ir praities žmogų jaudina kone tos pačios problemos – gyvenimo prasmės, artimo meilės, žmogaus ir Dievo, asmenybės kūrybos ir laisvės, visuomenės tobulinimo. Tikri menininkai kalba apie tai, kas nepradingsta su viena diena. Ir meno sociologai patvirtina nerašytą tiesą: žmogus gyvas ne vien duona ar merkantiliais, pragmatiškais siekais.

Sociologams rūpi pažinti, kaip paveikia meno kūrybą kultūrinė aplinka. Turime galvoje istorinius stilius, meno mokyklas, įvairias meno institucijas, skonius, estetines normas ir kt. Kiekvieno menininko kūryboje, valdomoje sąmonės ir instinktų, girdimas kultūrinės aplinkos balsas. Meno vertybės išskyla iš giluminės žmogaus psichologijos, bet ja nesiriboja. Ta giluminė psichologija skleidžiasi ir meno kūrinio suvokimo procese. Kūrinio percepciją tonizuojantis estetiškas išgyvenimas neprilygsta tuščiai frazei, išgalvotai estetui. Tačiau sociologai neturi priemonių, kaip tą estetinį išgyvenimą pasverti, kaip pamatuoti socialinę, „galimą stebėti“, jo reikšmę. Sociologai atskleidžia estetinį išgyvenimą kaip savotišką daiktišką fenomeną – „kintamą“. Nagrinėdami socialinių grupių estetinę patirtį, reikmes ir interesus jie apčiuopia kai kuriuos estetinio išgyvenimo aspektus. Estetinis išgyvenimas turi įtakos žmonių bendravimui ir sąveikai.

Taigi galima išskirti tris meno sociologijos teorinių rūpesčių sritis. Pirmajai priskirtume meno dinamikos tyrimus. Jų tikslas – meninio gyvenimo visumos aprėptis, tradicinių ir naujų meno šakų, žanrų, formų, mokyklų, srovių atsiradimas ir sąveika. Antrąją sudaro funkciniai ir aprašomieji meno tyrimai. Jų autoriai dažniausiai nori suprasti, kaip menas funkcionuoja visuomenėje, kaip jį sąlygoja socialinė struktūra, kokią jis daro įtaką žmogui ir socialinėms grupėms, koks yra meno poveikis skirtingoms kultūros sritims ir koks indėlis į kultūrą. Trečią sritį sudaro lyginamieji (komparatyvistiniai) tyrimai. Jų tikslas, lyginant praities ir dabarties meno reiškinius, parodyti, kaip jie padeda žmogui integruotis į visuomenę, prisitaikyti prie socialinių jos normų ar, atvirkščiai – priešintis socialinei aplinkai ir maištauti.

Kadangi menas yra žmonių bendravimo (komunikacijos) reiškinys, tai sociologai nagrinėja meno įtaką išsilavinimui ir kultūriniam akiračiui, socialinių grupių santykiams ir kolizijoms, individo vertybinei orientacijai. Sociologai gvildena ir meno institucijas (draugijas, klubus, būrelius, įstaigas ir kt.), jų įtaką menininkams ir publikai. Menas sukuria visuomenėje savitus ryšius. Juos galima pailiustruoti tokia schema:

Paties menininko figūra irgi nelieka už meno sociologijos ribų. Meną kuria gabūs, talentingi, genialūs žmonės. Įvairiai susiklosto jų likimai. Ne viskas priklauso nuo talento. Menininkas – tegu ir būdamas tikras bohemos vaikas ar elitinių idėjų šauklis – kuria anaipol ne išgrynintoje erdvėje. Aišku, jo priklausomybė nuo visuomenės socialinės struktūros ne tokia stipri kaip, sakykime, mokslininko ar

inžinieriaus, kurių veiklos pobūdį sąlygoja ir gamybos lygis, ir specifinės žinios, ir konkrečios užduotys. Kadangi menininkas pats sau kelia kūrybos uždavinius, tai būna sunku jį pajungti socialinei struktūrai ir ideologijai. Tai gerai parodė netgi sovietmečio patirtis. Talentingi menininkai pasako tai, ką galvoja, simbolių ir metaforų, Ezopo kalba. Kaip M. Bulgakovas yra pasakęs savo herojaus Volano lūpomis *Meisteryje ir Margaritoje*: “rankraščiai nedega”. Menininkų likimas priklauso nuo daugelio sąlygų – ir nuo valstybės, ir nuo privačių asmenų (mecenatų) dosnumo, ir nuo kritikų atidumo. Anot J. K. Galbraitho, socialinė struktūra vis dėlto neįstengia visiškai integruoti menininko ir juo manipuliuoti. Mat menas, skirtingai negu mokslas ir technika, yra ne tik visuomenės būtinybė, bet ir jos prabangos dalykas.⁶

Sociologai nagrinėja meną ir turi jam įtakos. Apie tai byloja įvairūs reiškiniai. Sociologijos ir meno sąveikoje atsirado vadinamoji sociografija. Jos uždavinys – aprašyti įvairias visuomenės gyvenimo kolizijas, žmogaus ir socialinių grupių padėtį ir siekius. Tokios knygos turi savo skaitytoją. Sociografija paplito Europoje ir Amerikoje. Ji rodo didėjančią susidomėjimą dokumentika, fakto literatūra ir teatru. Sociografijos temos gan įvairios – pradedant didmiesčių gyvenimo piktžaidėmis ir baigiant atskirų profesijų, taip pat ir meninių, padėtimi.

Šiuo metu esama įvairių meno sociologijos kryptių ir teorijų. Akivaizdus jos pliuralizmas. Tik marksistinė meno sociologija (ypač sovietinė) taikėsi į išskirtinį vaidmenį. Sociologai kritikuoja įvairius postringavimus apie meną, kuriuose sureikšminama menininko saviraiška ir estetinis išgyvenimas. Iš bendrųjų prielaidų (menas daro įtaką žmogui, menas sukelia jam estetinį išgyvenimą ir pan.) išplaukia daug neaiškumų. Tad kai kurie meno sociologai pačią meno sociologiją verčiau įtraukia į platesnę teorinę sistemą. Sakykime, G. Gurvitchius meną kartu su kalba, auklėjimu, religija priskiria kultūros sociologijos interesų sričiai. T.W. Adorno meno sociologijos vietą mato bendroje pažinimo sociologijoje. Jie meną aiškina kaip savitą pažinimo ir kūrybinės veiklos formą. Tačiau tai nekeičia reikalo esmės. Meno sociologija tampa savarankišku mokslu, turinčiu savo empirinį (taikomąjį) ir teorinį lygmenį.⁷

Meno sociologija senokai domimasi Lietuvoje. Jai nebuvo abejingi I. Šlapelis, J. Lindė-Dobilas, V. Sezemanas, J. Keliuotis, vienas kitas literatūrologas ir dailėtyrininkas. Dar P. Leonas pažymėjo, kad sociologija daugiausia tyrinėja žmonių sąveiką, jungtį. “Kadangi žmonių socialinis gyvenimas yra sudėtingiausias, tai jame įvyksta labai didelių priešingumų, ir jis labai sunku pažinti.”⁸ Pratešiant šią mintį tenka pridurti – dar sunkiau pažinti kultūros reiškinius.

Iš dabarties mokslo vyrų ypač reikėtų išskirti V. Kavolį, gerai išmaniusį europietiškąją ir amerikietiškąją meno sociologijos tradicijas. V. Kavolis diegė platesnį požiūrį į socialinį meno vaidmenį ir jo galimybes. Kai kuriuos meno sociologijos istorijos ir teorijos klausimus nagrinėjo A. Andrijauskas, R. Grigas, V. Matonis, L. Melnikas, J. Mureika, K. Stoškus ir kiti. Palengva plėtojama ir konkrečių sociologinių meno tyrimų sritis – labiausiai meno, auditorijos, estetinių reikmių dinamikos. Šiai sričiai neabejotinai nusipelnė S. Rapoportas, N. Kasatkina, A. Matulionis ir vienas kitas autorius, rašantis ir bendresniais kultūros vertybių ir reikmių pokyčio klausimais.

Meno sociologijai – kone pusantro šimto metų. Per tą ilgą ir sudėtingą laikotarpį išryškėjo pagrindinės šios mokslinės disciplinos sąvokos, principai, kryptys ir, aišku, didžiųjų jos atstovų vardai. Bendroji filosofinė, estetinė meno socialumo problematika XX a. viduryje – ypač veikiama Ch. Lalo, P. Francastelio, D. Lukáso, G. Duvignaud, A. Hauserio ir kitų – taip pat buvo labiau apibrėžta. Meno sociologams ėmė rūpėti ne tik pavieniai meno ir visuomenės sąveikos aspektai, bet ir pačios meno sociologijos struktūra, metodai, sąlytis su kitais humanitariniais ir socialiniais mokslais.

Meno sociologijos istorija gana marga. Iš pradžių bendrosios sociologijos sąvokos buvo ekstrapoliuojamos į meno sritį. Tai neatrodė itin naudinga. Taikant menui sociologijos sąvokas buvo tik patvirtinti seniai žinomi faktai. Palengva meno sociologai pradėjo keisti įprastą, pernelyg psichologizuotą, subjektyvų požiūrį į menininką. Kad visuomenės gyvenimas turi įtakos menininkui, buvo aišku net daugeliui atokiau nuo kultūros esančių žmonių. Tam nereikia būti aiškiaregiu. Tačiau tas visuomenės struktūros poveikio “mechanizmas” atrodė sunkiai apčiuopiamas. Meno sociologai daug dėmesio skyrė meno ir aplinkos ryšiams, religijos, šeimos ir politikos įtakoms. Jie nagrinėjo populiaraus meno, “masinės” kultūros ir elitinio meno santykius, domėjosi pakitusiu menininko vaidmeniu visuomenėje.

Taigi sociologų darbai tarsi gražino pažeistą meno istorijos ir teorijos psichologinių ir kitokių nuostatų pusiausvyrą. Personalistai, fenomenologai, spiritualistai paprastai pabrėžia, kad meno vertybės daugiausia priklauso nuo kuriančios ir meną suvokiančios asmenybės sąmoningumo ir interesų, kad galiausiai pats žmogus nustato santykius tarp savęs ir reikšmingų daiktų, gėrybių, vertybių. Tokius santykius jie aiškina itin subtiliai ir nuodugnai, bet lieka kvestionuojamas vertybių objektyvumas arba galimybė jį kvestionuoti. Sociologams atrodė kritikuotinos neistoriškos vertybių sistemos, panašios į H. Lotze's ir H. Rickerto kažkada pasiūlytasias, o E. Durkheim'o nusistatymas prieš spekuliatyvus samprotavimus apie tariamąjį transcendentinį vertybių pobūdį sociologams buvo priimtinas⁹. E. Durkheimas ieškojo tvirtesnių argumentų, norėdamas pagrįsti teiginį, jog pati visuomenė yra visų vertybių šaltinis ir tikslas. Bet kokių vertybių – moralinių, teisinių ar meninių – sistemos priklauso nuo visuomenės, kurioje jos reiškiasi, struktūros. Sociologams rūpi kasdienės žmogaus gyvenimo sąlygos ir žmogaus estetinio bei meninio ugdymo uždaviniai. Nuo sėkmingo jų sprendimo iš dalies priklauso žmogaus galimybės, jo savijauta ir laimė.

Taigi meno sociologai sukaupe daug žinių apie meno ir visuomenės santykius, jų abipusę įtaką. Tų žinių (pažinimo) vertė tuo didesnė, kuo glaudžiau jos siejamos su ankstesnėmis, jau turimomis žiniomis. Taip pamažu išryškėja minėti meno sociologijos lygmenys – empirinis ir teorinis. Jie neįmanomi vienas be kito ir abu būtini norint susidaryti apibendrintą meninio gyvenimo vaizdą.

Netrukus peržengsime XX a. slenkstį. Kas laukia ateities žmogaus – kultūros grūtis ar vaikus jos atgimimas? Ką pasiūlys mums ir mūsų vaikams miglota rytdiena? Juk gyvename tokiu laiku, kai mašinos smegenys darosi vis sudėtingesnės, o žmogaus galvosena ir savivoka primityvesnė, skurdesnė. Technika ir racionalizmas tarsi atsigręžė prieš patį žmogų. Ir sunku nepritarti P. Teilhardui de Chardinui, kad mes esame savo pačių sumenkėjimo, begalinio egoizmo ir nusilpusios meilės žiūrovai, sumenkėjimo, kuris gali atvesti prie tikros planetų katastrofos.¹⁰

Tokiomis istorinėmis aplinkybėmis neišvengiamai didėja grožio ir meno reikšmė. Tačiau technika ir racionalizmas keičia patį meno kūrybos pobūdį. Ne vienam menininkui atrodo, kad šių dviejų kultūros sričių sandūroje gali atsirasti naujasis grožis. Toks tikėjimas neretai verčia kurti išprotautus, „šaltus“ veikalus. Gal todėl vis garsesni balsai, raginantys labiau pasikliauti pasąmone ir vaizduote, spontaniška išraiška ir atsitiktinumumu, o ne intelektu ir kultūrine tradicija. Užmirštama, kad nėra dvasios be sintezės. Popmeno, hepeningų, kičo ir kitokių tėkmių šalininkai sąmoningai priešinasi racionalizmui, sklindančiam iš technikos ir griežtųjų mokslų, perdėtai praktiškos galvosenos žmonių. Vadinamojo „antimeno“ suklestėjimas, „grynojo“ meno nevertinimas, polinkis prie paprastų, standartinių meno formų verčia sociologus ne juokais susimąstyti. Aiškėja, kad menininkai instinktyviai priešinasi tradicinei grožio sampratai ir sąmoningai kūrybai. Jie ieško vis naujų pasaulio „matymo“ būdų (autorefleksijų). Juos mažiau domina prometėjiški techninės civilizacijos užmojai, visuomenės gyvenimo prieštaravimai ir netgi individo likimas. Juos tarsi įkvepia Nežinia, esanti anapus absurdiškos, apgailėtinos kasdienybės.

Meno sociologų darbai padeda įveikti dirbtines teorines problemas. Tokių gana daug būta marksistinėje estetikoje, – kad ir vadinamoji realizmo ir modernizmo priešprieša. Per didelės reikšmės teikimas realizmo tradicijoms anaipol neskatinu kūrybos laisvės. Realizmas kai kurių teoretikų buvo vertinamas vos ne kaip meno sinonimas. Tuo tarpu meno sociologai (ir ne tik sociologai) parodė, jog įvairios meno srovės nebūtinai pakeičia vienos kitas. Kai kurios egzistuoja drauge ir neleidžia sustabarėti gyvenimo jausenai ir estetiniam skoniui. Meno ženklai gali nežymėti jokių konkrečių daiktų ir figūrų, geometrinių ir aritmetinių santykių, o tik savitą emocinį, juslinį žmogaus patyrimą. Ir to pakanka, jeigu kūrinys gali pažadinti žmogaus kūrybos geismą ir pakurstyti lanką jo vaizduotei, suteikti jam džiaugsmo. Pavykęs meno kūrinys savaime atlieka didį savo darbą. Jis paprastai kompensuoja tai, ko trūksta mūsų gyvenimui. Ir iš anksto sunku būna pasakyti, kuo jis ypatingas, kokias žmogaus sielos stygas jis paliečia ir suvirpina.

Mūsų laikų menas atrodo fragmentiškas, nebaigtas, paženklintas atsitiktinumų žyme. Kūrinio baigtumui įtakos turi ne tik autoriaus individualybė, bet ir kultūros tradicijos. Akademiniuoju realistiškuoju meno šalininkai reikalavė kūrinio aiškumo, gerai apgalvotos kompozicijos, jautrios detalių ir visumos dermės, tematikos ir idėjų apibrėžtumo. Tačiau taip suprantamas kūrinio baigtumas irgi galėjo būti problemiškas. Aišku, kūrinio baigtumo sąvoka apibūdina jo tobulumą. Dabartiniai meno

kūriniai, kaip sakoma, „atviri“, bet ir jiems egzistuoja tam tikros ribos. Kiekvienu atveju tos ribos vis kitokios. Jos kinta: kiekvienas menininkas, kiekvienas meno kūrinys, kiekviena meno mokykla ar srovė turi savas ribas. Menininkai intuityviai jų laikosi, nes būtent tų ribų dėka kūryba darosi stilistiškai vientisa. Ir jos poveikis visuomenei darosi ryškesnis.

Meno sociologai atskleidžia naujas visuomenės struktūros įtakas meno raidai. Pastarąją daro prieštarinę ir difuzišką anaipol ne menininko psichologija, o visuomenės institucijų veikla, demokratinių tradicijų stoka. Meno subanalėjimo šaknys glūdi visuomenės gyvenimo gelmėse, jas palaiko žmogaus susvetimėjimas ir suvaržytos laisvės.

Plačiausia prasme menas suvokiamas kaip bet koks kasdienio gyvenimo pagražinimas, padalinimas, kuris kūrybingų asmenybių atliekamas įgyja nuostabias formas. Dėl to gyvenimas darosi tik prasmingesnis. Jau esame minėję, kad meno sociologams ypač rūpi tyrinėti meno poveikį visuomenei, įvairioms socialinėms žmonių grupėms. Estetikos veidrodyje menas gana dažnai išgryninamas, pateikiamas kaip autonomiškas ir individualus, iš tikrųjų jis utilitarus ir priklauso nuo daugelio institucijų. Menas visuomenės gyvenime turbūt atlieka ne vieną funkciją, kaip teigė romantikai ir vadinamojo „menas menui“ šalininkai, o nepalyginti daugiau. Iš tiesų menas gali būti ir būna religijos, prestižo didinimo, turto kaupimo, politikos ir pan. įrankis. Kai kurie meno sociologai tai laiko visai natūraliu dalyku. Tačiau, mūsų galva, toks platus požiūris trukdo visapusiškiau suvokti savaiminį meno vaidmenį.

Galbūt grožis nėra absoliutus, kaip yra sakęs Platonas, ir visuomenės pokyčiai neišvengiamai varinėja meno kraują. Kinta ne tik menas, jo stiliai ir tipai, bet ir paties grožio samprata. Visos meno rūšys – kultūros vertybių simptomai. Jos tarsi saugo ir tvarko žmogaus būtį.

Nors menas istoriškai kinta, bet jis atlieka ir pastovias socialines funkcijas. Menas bet kuriuo istorijos laikotarpiu ir bet kokioje aplinkoje simboliškai atspindi kultūros vertybes. Pavyzdžiu gali būti viduramžių katedra, jos architektūra ir interjeras, kuriame pavaizduotos esminės pažinimo sritys, istorija, dogmos ir netgi groteskiški dalykai. Menas prisitaiko prie kultūros ir gana tiksliai pakartoja kultūros pokyčius. Bendrąsias kultūros permainas pirmiausia pajunta menininkai. Kai kuriais atvejais menas silpniau integruojasi ir tampa mažiau prasmingas. Greitai nyksta tradiciniai stiliai ir motyvai, menkėja kritikos reiklumas, žmogus darosi abejingas meno klasikais ir naujovėms, skiria itin daug dėmesio žaidimams ir sportui.

Stengiantis suprasti, kaip atsiranda šių laikų meno srovės ir kaip jos įsitvirtina visuomenėje, tenka nagrinėti įvairius susipynusius socialinius, ekonominius, estetinius veiksnius. Mūsų visuomenė ypač svarbią vietą skiria informacijai, kuri ne tik turi įtakos, bet ir tveria viešąją nuomonę. Kiekvienoje šalyje neišvengiamai atsiranda gana griežti meno salonų, meno vertybių „turgaus“ reikalavimai. Menininkai dažnai būna nepatenkinti meno „vartotojais“, net jeigu jie perka jų kūrinius ar būna susiję su žymiais pinigais kolekcionieriais. Paprastai menininkai ieško galimybių kaip nors ištrūkti, išsivaduoti iš „estetinės ekonominės“ arba „ekonominės estetiškos“ sistemos įtakų, išvengti jos spaudimo, kad galėtų užmegzti naujus ryšius su visuomene. Menininkams labai svarbūs ryšiai – tegu ir efemeriški – su publika. Bet į tuos ryšius neišvengiamai įsiterpia *mass media*, ir jų balsas apie menininkus nedingsta tyruose.

Nuolat eksperimentuojantis, „eksperimentinis menas“, būdamas savotišku iššūkiu tradicinėms vertybėms, mitams, idėjoms ir turintis stiprią kūrybinę valią, intenciją, siekiantis sukurti „atitinkamą daiktą“, „objektą“, „artefaktą“, „antimeną“, dažnokai nuvilia meno gerbėjus. O *mass media*, būdamos tariamųjų ir netariamųjų meno žinovų rankose, perša kitokią nuomonę. Eksperimentuojantis menas ir estetinių vertinimų, meno kritikos pobūdį daro taip pat eksperimentinį, vienadienį.

Kultūroje (nepaisant jos krizės požymių), kaip ir genetikoje, reiškiasi stiprus paveldimumas. Ir todėl – kokios bebūtų neįprastos šių laikų meno formos, kad ir kaip eksperimentuotų menininkai, kokios abejotinos atrodytų kai kurių menininkų kūrybinės naujovės – menas vaidina ypatingą vaidmenį, jungdamas žmones draugėn. Čia ima viršų būtent dvasinės vertybės ir idealai, o ne merkantilūs, grynai pragmatiški siekimai. Taip prabunda *homo aestheticus*, kūrybiškos prigimties žmogus, jo subtili jausena ir mąstysena. Toks žmogus reiškia labai daug. Galbūt jis garantuoja kitokio, tobulesnio pasaulio, darnos ir harmonijos pasaulio, galimybę.

Išnašos

- ¹ Platonas. *Valstybė*, Vilnius, 1981, p. 355. Platono meno sociologija skrupulingai aptarta knygose: Schuhl P.-M. *Platon et l'art de son temps*, Paris, 1952; Davydov J.N. *Iskusstvo kak sociologičeskij fenomen*, Moskva, 1968.
- ² Ossowski S. *U podstaw estetyki*, Warszawa, 1966, s. 361.
- ³ I. Kantas rašė: "Kiekvienas turi sutikti, kad sprendinys apie grožį, į kurį įsipina net menkiausias interesas, yra labai šališkas ir nėra grynasis skonio sprendinys. Norint skonio dalykuose būti teisėju, negalima nė mažiausiai būti suinteresuotam daikto egzistavimu, šiuo požiūriu reikia būti visiškai indiferentiškam". Kantas I. *Sprendimo galios kritika*, Vilnius, 1991, p. 57.
- ⁴ Savo veikaluose (*Kulturgeschichte als Kultursoziologie*, Münch, 1950; *Prinzipen der Geschichts – und Kultursoziologie*, Münch, 1951 ir kt.) A. Weberis aiškino istoriją kaip visuomenės socialinių institutų ir struktūros formavimąsi, civilizacijos (nuosekli technikos ir gamtotyros plėtotė) ir kultūros (kūryba – menas, religija ir filosofija) raidą. Kultūroje ypatingą vaidmenį vaidina pasąmonė, irracionalūs veiksmai. Tad ir pačios istorijos vaga priklauso nuo dvasinių jėgų žaidimo.
- ⁵ Apie tai plačiau rašėme studijoje: Gaižutis A. *Klasičeskoje iskusstvo i sovremennost*, Moskva, 1983.
- ⁶ Gelbreit Dž.K. *Ekonomičeskije teorii i celi obščestva*, Moskva, 1976.
- ⁷ Silbermann A. *Kunst /AZ Soziologie*, Frankfurt am Main, 1958, s. 156 – 166.
- ⁸ Leonas P. *Sociologijos paskaitos*, Vilnius, 1995, p. 4.
- ⁹ Durkheim E. *Sociologie et philosophie*, Paris, 1924, p. 85.
- ¹⁰ Šardenas P.T.de. *Žmogaus fenomenas*, Vilnius, 1995, p. 334.